

Scientific Bulletin of Chełm
Section of Pedagogy
No. 2/2018

PRZYGOTOWANIA WOJENNE MŁODZIEŻY (1936–1939)

PREPARATIONS FOR WAR OF YOUNG PEOPLE (1936–1939)

JANUSZ WOJTYCZA

Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University (Poland)

e-mail: wojtycza@gmail.com

SŁAWOMIR MAZUR

Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University (Poland)

e-mail: smazur@orange.pl

Harcerstwo¹, będące adaptacją skautingu, już od zarania miało wśród swoich celów idee wywalczenia a następnie obrony niepodległości. Po zamachu majowym intensywność i skuteczność działań w zakresie przysposobienia wojskowego, koordynowana przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW) znacznie się zwiększyła. W czerwcu 1926 r. powołano w Głównej Kwaterze Męskiej ZHP Wydział Przysposobienia Wojskowego, a w marcu następnego roku – Komisję ds. Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (Jurek, 1988, p. 117-118). Opracowano wymagania Odznaki Strzeleckiej ZHP i Odznaki Harcerskiej Przysposobienia Wojskowego oraz część z nich wprowadzono do prób na stopnie harcerskie (Błażejowski, 1985, p. 229).

Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 8 kwietnia 1936 roku Związek Harcerstwa Polskiego został uznany za stowarzyszenie wyższej użyteczności. Równocześnie nadano mu nowy statut, ogłoszony w „Monitorze Polskim” (1936, poz. 173). W § 4 wymienionego statutu czytamy: „ZHP ma na celu [...] przygotowanie młodzieży do świadomej, czynnej i ofiarnej służby dla Państwa Polskiego, opartej na jego umiłowaniu i żołnierskiej gotowości do Jego obrony, bezinteresowności, karności obywatelskiej i honorze...” (Statut, 1936, p. 8). Następnie w § 6 określono, że „Dla osiągnięcia swych celów ZHP [...] prowadzi przysposobienie wojskowe w zakresie ustalonym przez właściwe władze państwowe...” (ibidem, p. 10), a w § 75 wskazano iż „w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego ZHP obowiązany jest do przestrzegania zarządzeń Ministra Spraw Wojskowych” (ibidem, p. 43).

Już w następnym miesiącu – w dniach 23-24 maja we Lwowie obradował XVI Zjazd Walny ZHP, który stwierdził, iż ze względu na skomplikowaną sytuację polityczną w Europie, zagadnienie pełnej gotowości do obrony kraju jest sprawą niecierpiącą zwłoki i musi stać się celem zorganizowanego wysiłku całego polskiego społeczeństwa (Błażejowski, 1985, p. 298).

---

¹ Harcerstwo w 1936 r. skupiało 211 167 członków (108 257 w Organizacji Harcerzy, 64 740 w Organizacji Harcerek i 38 170 w Organizacji Przyjaciół Harcerstwa), w tym dzieci (zuchy i młodszy harcerze), młodzież (starsi harcerze i część kadry tzw. młodzieżowa) oraz dorosłych (kierownictwo, kadra dorosła, zrzeszenia starszoharcerskie, Organizacja Przyjaciół Harcerstwa) (Sprawozdanie Naczelnej, 1938, p. 122, 212; Sprawozdanie Naczelnej, 1939, p. 312). Działalność w zakresie przysposobienia wojskowego odnosi się do młodzieży i dorosłych.

W roku 1937 Wydział Przysposobienia Wojskowego Głównej Kwatery Harcerzy zajmował się dostosowaniem prób na stopnie i sprawności harcerskie do wytycznych władz wojskowych, tak aby uzyskanie odpowiedniego stopnia i pewnych sprawności dawało podstawy do uzyskania stopnia PW. Gotowe opracowanie przedstawiono PUWFiPW. 24 kwietnia 1937 r. odbyła się odprawa kierowników wydziałów PW komend Chorągwi poświęcona tej sprawie. Uzupełniano kartoteki oficerów, podchorążych i podoficerów rezerwy na podstawie informacji z komend chorągwi. Referat OPLGaz². GK Harcerzy nawiązała kontakt z Zarządem Głównym LOPP i otrzymała instrukcje z zakresu obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, które przekazała komendom chorągwi i hufców. Opracowano projekty sprawności OPLGaz. Wydział wspierał organizację kursów w jednostkach terenowych (Sprawozdanie Naczelnej, 1938, p. 185-186).

W tym czasie harcerki, uznając pracę w zakresie przysposobienia do obrony kraju za niewystarczającą, podjęły szereg działań, zarówno w zakresie opracowania wytycznych oraz projektów uzupełnień dotyczących wymagań na stopnie i sprawności, jak i zakresie przygotowania kształcenia instruktoerek służby samarytańskiej, administracji gospodarstwa, terenoznawstwa i łączności. Wydział Przysposobienia do spraw Obrony Kraju Głównej Kwatery Harcerki obejmował referaty: sanitarny, OPLGaz., łączności, strzelectwa i prasowy. Referat strzelectwa organizował korespondencyjne zawody strzeleckie oraz udział reprezentacji w zawodach (ibidem, p. 92-95).

W tymże roku, harcerstwo pomorskie większość z 72 swoich obozów letnich rozbiło na pograniczu niemieckim – dla dodania otuchy miejscowej ludności polskiej (Jankowski, 1988, p. 92). Wydział Przysposobienia Wojskowego Głównej Kwatery Harcerzy starał się rozwijać przysposobienie wojskowe specjalne, m.in. łączność i OPLGaz. Przysposobienie wojskowe ogólne (piechoty), było prowadzone w szkolnych hufcach, dlatego w harcerstwie ten rodzaj przysposobienia wojskowego był realizowany tylko w drużynach pozaszkolnych. Przygotowywano się do wprowadzenia nowych specjalności, jak motorowego, czy kolarskiego. Rozwijano skutecznie specjalność łączności radiowej, pozyskując

---

² OPLGaz. – obrona przeciwlotnicza i przeciwgazowa, jej zadaniem było przygotowanie ludności do biernej obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej w zakresie wyszkolenia, organizacji i zaopatrzenia.

sprzęt, szkoląc kadre, m.in. na obozach PW radiowego. Opracowano i rozdawano skrypt *Wstęp do krótkofalarstwa* (Peterek, 1938), otwarto Harcerską Sieć Radiową. Istniało 12 harcerskich radiostacji, ponadto było 8 - harcerskich radiostacji prywatnych, a kolejne 8 - było w trakcie legalizacji. W 50 jednostkach organizacyjnych pracowało 800, a w 28 kursach uczestniczyło ponad 400 harcerzy (Sprawozdanie Naczelnej, 1939, p. 136-138).

Tabela 1. Przystosowanie wojskowe i rezerwistów wśród harcerzy w 1938 r.

L.p.	Chorągiew	Harcerze wg stopni			Harcerze ćwiczący			Wśród harcerzy			
		PW			w oddziałach PW			oficerowie	podchorążcy	podoficerowie	rezerwisci
I stopień	II stopień	Razem	harcerskich	szkolonych	Razem						
1.	Białostocka	220	151	371	204	370	574	28	56	22	20
2.	Gdańska	6	3	9	-	39	39	4	4	2	3
3.	Kielecka	97	71	168	15	106	121	13	4	5	7
4.	Krakowska	498	492	990	33	747	780	49	74	40	40
5.	Lubelska	202	215	417	15	355	370	32	22	18	20
6.	Lwowska	755	698	1 453	130	1 103	1 233	72	54	33	39
7.	Łódzka	330	277	607	91	472	563	22	33	73	53
8.	Mazowiecka	294	272	566	35	534	569	37	31	50	49
9.	Poleska	187	100	287	-	199	199	49	32	19	25
10.	Pomorska	697	619	1 316	162	1 127	1 289	71	48	75	71
11.	Radomska	181	173	354	27	216	243	34	21	25	58
12.	Śląska	786	745	1531	209	747	956	47	62	128	166
13.	Warszawska	481	390	871	-	860	860	50	97	64	33
14.	Wielkopolska	990	950	1 940	327	1 223	1 550	69	95	133	134
15.	Wileńska	205	210	415	16	402	418	37	55	26	44
16.	Wołyńska	163	211	374	50	297	347	34	29	20	27
17.	Zagłębiowska	328	241	569	60	540	600	27	22	47	37

Ogółem	6 420	5 818	12 238	1 374	9 337	10 711	675	739	780	826
--------	-------	-------	-----------	-------	-------	-----------	-----	-----	-----	-----

Źródło: Sprawozdanie Naczelniej, 1939, p. 181.

W Głównej Kwaterze Harcerok przygotowaniem harcerok do służby zajmowało się Kierownictwo Usprawnienia i Służby (KUiS), które prowadziło działania obejmujące usprawnienie fizyczne oraz przydatność do służby, uzyskiwaną w ramach zdobywania stopni i sprawności oraz organizowało służby w warunkach normalnych i specjalnych (trudnych, wojennych i klęsk żywiołowych). KUiS przygotowało odpowiednie instrukcje i regulaminy oraz projekt instrukcji o usprawnieniu i służbie w warunkach normalnych i specjalnych, przekazane PUWFiPW. Uzgodniono zasady współdziałania z Organizacją Przystosowania Wojskowego Kobiet w zakresie przystosowania kobiet do obrony kraju oraz pomocniczej służby wojskowej. Utrzymywano stały kontakt z PUWFiPW oraz Społecznym Komitetem Przystosowania Kobiet (ibidem, p. 225-226).

Na XIII Walnym Zejeździe Okręgu Pomorskiego ZHP w Toruniu 27 marca 1938 r., gen. Władysław Bortnowski rzucił, zaczerpnięte z *Roty* Marii Konopnickiej, hasło: „Twierdzą nam będzie każdy próg”, które następnie było wypisywane w miejscach publicznych, a tabliczki z nim umieszczano w instytucjach i harcówkach (Jankowski, 1988, s. 28, 86).

W Krakowskiej Chorągwi Harcerzy, w roku 1938, istniał tylko jeden harcerski hufiec PW – w Limanowej. Harcerze-uczniowie z innych hufców należeli do hufców szkolnych, a studenci do Legii Akademickiej. Z tego też względu komenda chorągwi nie organizowała hufców PW, natomiast rozwijała specjalności: motorową, szybowniczą i samolotową, łączności itp. Na kursie motorowym przeszkolono 30 harcerzy i powołano w Krakowie drużynę motorową. Około 60 harcerzy uczestniczyło w obozach szybowcowych i samolotowych, z czego 10 uzyskało uprawnienia pilotów samolotowych. Pod opieką Aeroklubu Krakowskiego istniała Harcerska Eskadra Lotnicza im. mjr. Ludwika Idzikowskiego³, a w Hufiec Harcerzy w Trzebini posiadał własne

---

³ Harcerska Eskadra Lotnicza im. mjr. L. Idzikowskiego powstała w I 1937 r., w 1938 r. skupiała 50 pilotów szybowcowych i 10 samolotowych, miała też pluton w Zakopanem (Glass, 2015, p. 30).

szybowisko. W Krośnie, Mościcach, Krakowie i Żywcu istniały zastępy o specjalności łączności radiowej (Sprawozdanie Zarządu Okręgu, 1939, p. 76-77).

Jesienią 1938 r. komendant Warszawskiej Chorągwi Harcerzy hm. Henryk Wechsler, jako oficer rezerwy, otrzymał tajny rozkaz od władz wojskowych zorganizowania obsługi, przez warszawskich starszych harcerzy, centrali telefonicznej sieci alarmowej OPL rejonu Warszawy. Po kilku dniach służby w centrali zostali odwołani (Błażejowski, 1985, p. 326).

W trakcie rozmów z rządem Czechosłowacji – 21 września 1938 r. – Naczelnik Harcerzy hm. Zbigniew Trylski⁴ powołał na pograniczu śląskim Pogotowie Harcerzy z komendantem hm. Aleksandrem Jamrozkiem⁵. Obejmowało ono teren czterech powiatów przygranicznych. Do tej akcji włączyło się także Harcerstwo Polskie z Czechosłowacji i Zaolzia. Pogotowie składało się z drużyn bezpieczeństwa w zakresie służb łączności, OPLGaz., samarytańskich, milicji porządkowej i zadań lokalnych. Na terenie 92 miejscowości, działało 116 drużyn i ponad 2 100 harcerzy. Harcerze wchodzili także w skład oddziałów specjalnych, wykonujących zlecone przez wojsko zadania specjalne z zakresu wywiadu i dywersji. W trakcie ich realizacji polegli phm. Wiktor Reger i drużynowy Jan Kotas (Jurek, 1988, p. 123). Harcerzom uznanie wyraził dowódca Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Śląsk” gen. bryg. W. Bortnowski (Sprawozdanie Naczelnej, 1939, p. 105-106).

Działające równolegle Pogotowie Harcerek, pod kierunkiem hm. Dr Józefiny Łapińskiej⁶, komendantki Szkoły Instruktorskiej Harcerstwa Żeńskiego na Buczu, miało spełniać rolę opiekuńczą oraz wzmacniać wśród ludności poczucie przynależności do Polski. Pracowało od 21 IX do 2 X, tworząc na terenie przygranicznym i na Śląsku Zaodrzańskim 86 placówek (Sprawozdanie Naczelnej, 1939, p. 298). W dniu 16. III. 1939 r. minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Wojciech Świątosławski, w piśmie do Naczelniczki

---

⁴ Zbigniew Trylski (1899-1972), inżynier rolnik, nauczyciel, harcmistrz, Naczelnik Harcerzy (1937-1939), wiceprzewodniczący ZHP poza granicami Kraju (1949-1950).

⁵ Aleksander Jamrozek (1904-1942), mgr pedagogiki, harcmistrz, zastępca komendanta Krakowskiej Chorągwi Harcerzy (1930-1933), koordynator działalności Szarych Szeregów na Rzeszowszczyźnie (1939-1940), zginął obozie oświęcimskim.

⁶ Józefina Łapińska, pseud. Jadwiga Ławińska, Katarzyna (1900-1986), doktor filozofii, nauczycielka, komendantka Pogotowia Harcerek (1920, 1938-1945), komendantka Kielecko-Radomskiej i Kieleckiej Chorągwi Harcerek (1929-1938).

Harcerek, wyraził uznanie Organizacji Harcerek za ofiarną pracę dla Państwa, wyrażoną służbą na terenie Śląska Cieszyńskiego i Zaolziańskiego (Seweryn-Spławska, 1993, p. 80).

Głównym obszarem działania Pogotowia Krakowskiej Chorągwi Harcerek była Orawa, gdzie zostały zorganizowane i były utrzymywane placówki w Suchej Górze, Głodówce Orawskiej⁷ oraz Leśnicy Pienińskiej. W tych placówkach pracowało 9 harcerek, prowadząc przedszkola oraz świetlice dla młodzieży szkolnej i pozaszkolnej (Rozkaz, 1939, nr 5). Kontynuowały one działalność również po zakończeniu z dniem 6. III. 1939 r. prac Pogotowia Harcerek (Rozkaz, 1939, nr 7). Wszystkie drużyny wspierały pracę placówek, zbierając dla nich broszury informacyjne o Polsce, obrazy, pocztówki, materiały repertuarowe do inscenizacji, przedstawień i obchodów, śpiewniki, zbiory wierszy, książki dla dzieci i młodzieży, pomoce naukowe oraz odzież. Zebrano znaczne ilości sprzętu gospodarczego, polowego, sanitarnego i świetlicowego, odzieży (Sprawozdanie Zarządu Okręgu, 1939, p. 47-48).

W Szkole Instruktorskiej na Buczu, szkolono na kursach usprawnienia i służby instruktorki, które następnie prowadziły podobne szkolenia w chorągwiach. Podczas kursów w miejscowych drużynach było zarządzane pogotowie, w czasie którego instruktorki danej specjalności przeprowadzały ćwiczenia z zakresu służb (Wyczańska, 1983, p. 26-27).

Tabela 2. Kursy usprawnienia organizacyjnego w Szkole Instruktorskiej na Buczu w 1938 r.

L.p.	Uczestniczki z chorągwi (środowiska)	Kurs				
		Metodyczny sprawnych łączności	Instruktorok tereno-znawstwa	Instruktorok tereno-znawstwa	Instruktorok administracji	Instruktorok służby łączności
1.	Białostocka	1	1	-	1	-
2.	Lubelska	-	-	-	-	7
3.	Lwowska	-	1	1	1	4
4.	Krakowska	3	-	-	-	-
5.	Pomorska	1	-	1	-	1
6.	Śląska	-	-	1	-	3

⁷ Obecnie Suchá Horá i Hladovka na Słowacji. Wsie te zostały w 1924 r., podczas ostatecznej korekty granicy polsko-czechosłowackiej, przekazane Czechosłowacji w zamian za zwrot Lipnicy Wielkiej u podnóża Babiej Góry wraz z odcinkiem jej południowych stoków.

7.	Warszawska	-	1	-	-	1
8.	Wielkopolska	-	-	-	-	2
9.	Wileńska	-	1	-	-	-
10.	Zagraniczna	-	-	-	1	-

Źródło: Sprawozdanie Naczelnej, 1939, p. 238-239.

Uwagi: Pominięto chorągwie, z których instruktorki nie uczestniczyły w żadnym z wymienionych kursów: Gdańską, Łódzką, Kielecką, Mazowiecką, Poleską i Wołyńską.

Harcerstwo wzięło udział w rozpisanej przez rząd Pożyczce Lotniczej⁸, do czego zobowiązał drużyny (w miarę możliwości ich członków) Przewodniczący ZHP Michał Grażyński, wojewoda śląski (Wiadomości Urzędowe, 1939). W dniu 10. I. 1939 r. Naczelniczka Harcerek hm. Maria Krynicka wydała rozkaz, który zawierał instrukcje dotyczące służby na wypadek wojny (Rozkaz Naczelniczki, 1939, p. 17-24). Ponownie powołała Pogotowie Harcerek, obejmujące instruktorki, starsze harcerki i wędrowniczki. Przewidziano dla nich przydział do pomocniczej służby wojskowej, służbę w Pogotowiu Harcerek lub służbę zastępczą w ramach organizacji Przystosowania Wojskowego Kobiet (PWK) (Raniecka-Bobrowska, 1990, p. 1990). 12. IV. 1939 r. ukazał się rozkaz naczelniczki zawierający wytyczne współpracy z PWK (Rozkaz Naczelniczki, 1939, p. 112).

Przygotowanie harcerek objętych Pogotowiem obejmowało głównie zdobywanie umiejętności przydatnych w czasie wojny z zakresu służby sanitarnej, łączności, terenoznawstwa, gospodarczej, obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej oraz opieki, w tym szczególnie nad dziećmi. Wymienione umiejętności, z wyjątkiem szerszego zakresu łączności, zdobywano w normalnej działalności harcerskiej, jednak w tym okresie nasilono tempo szkolenia i ćwiczeń. Wszystkie harcerki powyżej 15 roku życia były zobowiązane do uzyskania przydatności do służby w dwóch kierunkach: głównym i pomocniczym. Powołano komendantki Pogotowia poszczególnych chorągwi, w praktyce jednak, często były to komendantki chorągwi. Przeprowadzono rejestrację harcerek w wieku powyżej

---

⁸ Pożyczka Obrony Przeciwlotniczej – wewnętrzna pożyczka państwowa na cele rozbudowy lotnictwa wojskowego i uzupełnienie artylerii przeciwlotniczej.

15 lat, z uwzględnieniem uzyskanej przez nie przydatności do służby. W dniu 30. IV. 1939 r. w Szkole Instruktorskiej na Buczu, odbyła się odprawa komendantek Pogotowia wszystkich chorągwi (Wyczańska, 1983, p. 27-28).

W kwietniu komenda Krakowskiej Chorągwi Harcerek opublikowała okólnik, w którym określiła pożądaną postawę harcerek wobec zaistniałej sytuacji. Podkreślono w nim konieczność zachowania spokoju, przeciwdziałania plotkom i panice, stosowania się i zachęcania do wykonywania zarządzeń, przygotowania siebie i innych na ewentualność zagrożenia, gotowości do pracy dla Państwa. W maju komendantka, przekazując apel Przewodniczącego ZHP, wezwała do nabywania Pożyczki Lotniczej (Do wszystkich jednostek, 1939; Rozkaz Komendantki, 1939, nr 8).

W całej Polsce harcerze uczestniczyli w ćwiczeniach OPL (obrony przeciwlotniczej) organizowanych przez władze wojskowe i cywilne. Harcerze wyróżniali się w nich, o czym świadczą liczne pisma, kierowane do komend hufców (Błażejowski, 1985, p. 332).

Naczelnik Harcerzy, rozkazem z dnia 10 maja 1939 r., powołał skład Komisji Pogotowia Harcerzy, z komisarzem Pogotowia hm. mjr. Józefem Ratajczakiem⁹. Komisja wydała szczegółowe wytyczne organizacyjne dla chorągwi i hufców. Miesiąc później zostali mianowani komisarze Pogotowia w chorągwiach (ibidem). Zadania i organizację Pogotowia ustalał poufny rozkaz Naczelnika Harcerzy z 15 maja 1939 r. Określono w nim zakres działania, jako współdziałanie z armią, władzami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi w zakresie służb: łącznikowej (gońcy), łączności (obsługa sprzętu telefonicznego i radiowego, budowa i naprawa linii telefonicznych), obserwacyjnej i sanitarno-ratowniczej (Jurek, 1988, p. 124).

Obradujący w Lublinie w dniach 20-21 maja 1939 r. XVII Zjazd Walny ZHP przyjął rezolucję, w której czytamy: „...z górą 300-tysięczna rzesza harcerek i harcerzy w kraju i poza granicami, wierna wielkiej tradycji poprzednich pokoleń harcerskich, które umiały sięgnąć po zaszczytne miano żołnierzy niepodległości, jest gotowa spełniać wszystkie rozkazy Naczelnego Wodza w walce o wierność Polski (!) i sławę Narodu” (Błażejowski, 1985, p. 331). Zjazd wezwał wszystkich

---

⁹ Józef Ratajczak (1897-1942), harcmistrz, komendant Poleskiej Chorągwi Harcerzy (1937-1938), p.o. komendanta Warszawskiej Chorągwi Harcerzy (1939), uczestnik kampanii wrześniowej, komendant Okręgu Pomorskiego ZWZ, aresztowany, więziony, torturowany i rozstrzelany w egzekucji.

harcerzy i harcerki, aby zdobyli się na największy wysiłek i stanęli w pierwszym szeregu Polski walczącej, w nadciągających dniach wielkiej burzy dziejowej (ibidem).

Obozy letnie harcerzy napotykały na trudności, gdyż licealiści zostali powołani na obozy PW, a maturzyści na obozy pracy. Obozy odbywały się pod hasłem pogotowia wojennego. Ogłoszono wykaz terenów zastrzeżonych, a obozy na terenach przygranicznych otrzymały zadanie obserwacji i ochrony granicy oraz wzmacniania polskości wśród ludności miejscowej (Zürn-Zahorski, 1999, p. 44).

W okresie wakacji harcerki zorganizowały 75 obozów służby, zlokalizowanych na pograniczu niemieckim. Uczestniczyło w nich ok. 3 tys. harcerek w wieku powyżej 15 lat. Cele obozów określono jako: uświadomienie obywatelskie ludności, przygotowanie kobiet do samoobrony (m.in. szkolenie sanitarne, obrona przeciwlotnicza i przeciwgazowa), służba dziecku (organizacja zajęć dla dzieci w czasie żniw, opieka higieniczna). Obozy te przygotowywano szczególnie starannie: opracowano szczegółowe instrukcje pracy, programy obozów zatwierdzały komendy chorągwi, a na Buczu odbyła się odprawa komendantek tych obozów. Uczestniczki były starannie kwalifikowane na obozy i równie starannie przeszkolone. Wszystkie obozy zwizytowano (Wyczańska, 1983, p. 28).

W czasie konferencji instruktorskich, zorganizowanych przez komendę Krakowskiej Chorągwi Harcerek, został opracowany program działania, obejmujący: naukę strzelania z wiatrówki, kbks i broni krótkiej oraz zdobywanie odznaki strzeleckiej (prowadził oficer z 1 PSP), łączność (telefony, telegramy, szyfry, wywiad, praca na poczcie, środki lokomocji), terenoznawstwo (orientacja w terenie, azymut, szkice, dokładne rozpoznanie okolicy), służbę sanitarną (pielęgniarstwo, zajęcia w szpitalu, służba ambulatoryjna – pod kierunkiem lekarzy), służbę świetlicową (dyżury w świetlicy, prowadzenie zajęć, przygotowanie posiłków, prowadzenie księgowości i magazynu), opiekę nad osobami starszymi (zapoznanie z pracą Domu Opieki w Nowym Sączu), gotowanie dla większej liczby osób (planowanie jadłospisu, gromadzenie i przechowywanie żywności, wypiek chleba), ćwiczenia przeciwgazowe (szycie tamponów, użycie maski przeciwgazowej, pomoc sanitarna) oraz ziołolecznictwo (zapoznanie z wykorzystaniem ziół na wypadek braku lekarstw) (Szczepaniec, 1975, p. 3; Mileska, 2003, p. 254-255).

W lipcu i sierpniu 1939 roku w Głodówce k. Suchej Góry, na terenie nowo przyłączonym do Polski, odbyły się dwa turnusy obozu drużyn Pogotowia Harcerek z terenu hufca nowosądeckiego. Za ważny cel obozu uznano próbę zmiany postawy ludności słowackiej, wrogo odnoszącej się do Polaków. Harcerki opiekowały się dziećmi w czasie prac zniwnych i pod kierunkiem pielęgniarki pełniły służbę samarytańską oraz służbę społeczną. Pomagały w zniwach. Poza tym odbywały normalne zajęcia harcerskie i wycieczki. Wyjeżdżając pozostawiły bogato wyposażoną apteczkę. Ponadto trzy instruktorki tego hufca w czasie wakacji uczestniczyły w kursach i obozach Krakowskiej Chorągwi Harcerek: jedna jako komendantka kursu drużynowych, druga jako instruktorka podobnego kursu, a trzecia jako intendentka zgrupowania obozów (ibidem, p. 255).

Na Śląsku harcerze weszli w skład powołanych w sierpniu 1939 r. Oddziałów Samoobrony, patrolujących miejscowości, a w godzinach nocnych granicę, oraz pełniących warty przy ważnych obiektach (Janota, 1985, p. 193, 195).

Już kilka dni przed 1 września likwidowano ostatnie obozy letnie. Liczni instruktorzy i starsi harcerze zostali zmobilizowani, a pozostali, masowo zgłaszali się na ochotnika. Harcerze i harcerki brali udział w kopaniu rowów przeciwlotniczych, drużyny dyżurowały w wybranych punktach (elektrownie, gazownie, wiadukty), młodszy roznosili karty mobilizacyjne i kontrolowali zaciemnienie. Organizowano kantyny i punkty żywnościowe na dworcach. Zwalczano dywersantów (Jurek, 1988, p. 125).

Naczelnictwo ZHP wydało do młodzieży harcerskiej rozkaz o treści:

„Harcerze! Obejmujecie służbę pogotowia harcerskiego... Każdy staje na wyznaczonym stanowisku. Macie użyć te umiejętności, które zdobywaliście przez wiele lat harcerskiego życia i harcerskich ćwiczeń. Gdy bracia wasi stają do służby żołnierskiej, wówczas pozostali wyteżą wszystkie siły, aby zastąpić ich i spełnić tę służbę, którą dla Polski w tej chwili wykonać trzeba. Wierzę, że Prawo Harcerskie i złożone Przyrzeczenie będzie Wam myślą przewodnią. Wierzę, że godnie będziecie kontynuować polskie tradycje skautowskiej służby, w której poprzednicy Wasi żadnego trudu, ani nawet życia nie szczędzili. Wzywam Was, byście z poczuciem najwyższej odpowiedzialności, z największą dokładnością i wytrwałością spełniali każde zadanie. Byście byli przykładem nieugiętej woli i młodzieżowej tężyzny. Słabość nie będzie miała do Was przystępu. Gdy jedni oddają życie i krew, wówczas nie ma takiego trudu, przed którym byście się zawahali.

Postawa Wasza w każdym miejscu ma być godna harcerskiego imienia. W pełnieniu służby, szczególnie wymagam dużej samodzielności i umiejętności zdobycia się na własną decyzję, nawet tam, gdzie nie ma wyraźnego rozkazu lub rozkaz nie może dotrzeć. W ten sposób zawsze dobrze, dokładnie i celowo wykonamy zadania.

Stajemy do walki. Czuwajcie!” (Błażejewski, 1985, p. 335-336).

Znany jest udział harcerzy w obronie Katowic, Lwowa, Warszawy i szeregu innych miejscowości. Podobnie jak w czasie walk o niepodległość i kształt granic, wielu harcerzy wyróżniło się bohaterstwem.

W Krakowie, komendantem Pogotowia Harcerzy został mianowany hm. dr Władysław Szczygieł¹⁰. Harcerze, w ramach swoich drużyn i zastępów, pełnili funkcje gońców pieszych i rowerowych w Komendzie Miasta, doręczali wezwania mobilizacyjne i rozklejali obwieszczenia. Obsługiwali telefony i łącznice sieci obserwacyjno-meldunkowej OPLGaz., pełnili dyżury sanitarne na dworcu, wystawiali warty przy magazynach, mostach i składach oraz patrole porządkowe i antydywersyjne. Uczestniczyli w ratowaniu zasypanych i gaszeniu pożarów. Brali udział w budowie schronów i ukryć przeciwlotniczych oraz innych pracach (Miłobędzki, 2005, p. 34).

Także krakowskie harcerki wybuch wojny zastał w gotowości. Od 25 do 31 sierpnia 1939 r. w siedzibie komendy chorągwi przy ul. Śląskiej były pełnione dyżury, w czasie których sprawdzano gotowość drużyn do służby sanitarnej i łączności. Stan gotowości osiągnięto na tydzień przed wybuchem wojny (Masłowska, 1985, p. 373). W dniu 2 września, Naczelnictwo ZHP wydało rozkaz wzywający młodzież do służby pogotowia harcerskiego. Komenda Pogotowia działała przez cały okres oblężenia stolicy, głównie niosąc pomoc rannym (szpitaliki) i prowadząc opiekę nad dziećmi (domy dziecka). W terenie Pogotowie zgłaszało swą pomoc władzom cywilnym i wojskowym lub – często w warunkach dezorganizacji – prowadziło pracę na własną rękę. W Krakowie, instruktorki, z nielicznymi wyjątkami, pozostały na miejscu, pełniąc służbę pomocniczą dla wojska oraz służbę pod kierunkiem Rady Głównej Opiekuńczej i OPL, organizując

---

¹⁰ Władysław Szczygieł, pseud. Zawisza, Ryś Ociec (1902-1960), polonista, doktor filozofii, harcmistrz, metodyk harcerstwa, komendant Krakowskiej Chorągwi Harcerzy (1930-1934), uczestnik konspiracji harcerskiej, po wojnie dyrektor Liceum Pedagogicznego (1945-1953), instruktor komendy Krakowskiej Chorągwi Harcerzy (1945-1949) i Harcerstwa (1957-1960).

domy noclegowe, kuchnie dla uchodźców, przyjmowanie transportów wysiedlonych, prowadząc szpitaliki, opiekę nad dziećmi, żołnierzami i jeńcami oraz więźniami w więzieniach i obozach. Znalazły się tu również w pewnej liczbie harcerki śląskie, które włączyły się w te prace (Wyczańska, 1983, p. 104-105).

* * *

Można stwierdzić, że harcerstwo było do wojny przygotowane i w miarę swoich sił i możliwości udzielało pomocy wojsku, władzom państwowym i ludności cywilnej. Z uwagi na mobilizację mężczyzn, skuteczniejsze i lepiej zorganizowane okazały się harcerki, a ich Pogotowie, podobnie jak Pogotowie Harcerzy, można uznać za ewenement na tle dziejów skautingu światowego okresu II wojny światowej.

Przygotowanie wojenne odwoływało się do doświadczeń i tradycji z okresu odradzania się państwowości i walk o kształt granic RP, na których budowano dorobek harcerstwa okresu międzywojennego. Program wychowawczy służył kształtowaniu wśród harcerek i harcerzy aktywnego patriotyzmu, rozumianego jako służba krajowi oraz współobywatelom. Zbliżające się zagrożenie wojenne nie spowodowało specjalnych zmian w szkoleniu, a jedyną poważniejszą zmianą było wprowadzenie szkolenia w zakresie technicznych środków łączności. Powołanie i organizacja Pogotowia Harcerek i Pogotowia Harcerzy przyczyniły się do osiągnięcia stanu gotowości, zarówno w zakresie umiejętności, jak i – co ważniejsze – postawy obywatelskiej. Dzięki temu harcerstwo chlubnie zrealizowało swoją służbę Ojczyźnie w czasie kampanii wrześniowej i później w czasie długotrwałej nocy okupacyjnej.

BIBLIOGRAFIA:

- Błażejewski, W. (1985). Z dziejów harcerstwa polskiego (1910-1939). Warszawa.
- Do wszystkich jednostek organizacyjnych i grona starszyny (1939). Rozkazy I Okólniki Zarządu Okręgu, Koła Dawnych Harcerzy, Komend Chorągwi Harcerek i Harcerzy, 7.
- Glass, A. (ed.) (2015). Na harcerskich skrzydłach. Warszawa.
- Jankowski, J. (1988). Harcerstwo Pomorza Gdańskiego i Kujaw 1911-1945. Warszawa.
- Janota, W. (ed.) (1985). Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920-1945, Katowice.

- Jurek, K. (1988). Harcerstwo a Wojsko Polskie w latach 1918-1939. *Łódzkie Zeszyty Historyczne*, 1-2 (11-12), 117-118.
- Masłowska, M. (1985). Moja służba harcerska w latach okupacji. In: K. Wyczańska (ed.), *Harcerki 1939-1945. Relacje-pamiętniki*, Warszawa.
- Mileska, M. I. (2003). Materiały do historii krakowskiego harcerstwa żeńskiego w latach 1911-1939. Vol. 1, Kraków.
- Miłobędzki, P. (2005). *Harcerze w okupowanym Krakowie 1939-1945*. Kraków.
- Monitor Polski (1936), nr 92, poz. 173.
- Peterek, S. (1938). *Wstęp do krótkofalarstwa*. Warszawa.
- Raniecka-Bobrowska, J. (ed.) (1990). *Harcerki 1911-1939. Historia, program, wychowanie*. Warszawa.
- Rozkaz Komendantki Chorągwi Harcerek L. 3 z 6 III 1939 r. do Druhen Drużynowych Pogotowia. Rozkazy i Okólniki Zarządu Okręgu, Komend Chorągwi Harcerek i Harcerzy.
- Rozkaz Komendantki Chorągwi Harcerek L. 5 z 1 II 1939 r. Rozkazy i Okólniki Zarządu Okręgu, Komend Chorągwi Harcerek i Harcerzy.
- Rozkaz Komendantki Chorągwi Harcerek L. 7 z 1 V 1939 r. Rozkazy i Okólniki Zarządu Okręgu, Koła Dawnych Harcerzy, Komend Chorągwi Harcerek i Harcerzy.
- Rozkaz Naczelniczki Harcerek L. 1 z 10 I 1939 r., załącznik - Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerek. *Skrzydła*, 1939, 1-2, 17-24.
- Rozkaz Naczelniczki Harcerek L. 4 z 12 IV 1939 r. *Skrzydła*, 1939, 8, 112.
- Seweryn-Spławska, W., (1993). *Harcerki w Związku Harcerstwa Polskiego. Początki i osiągnięcia w Kraju oraz lata 1939-1949 poza Krajem*. Londyn.
- Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1937 (1938). Warszawa.
- Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1938 (1939). Warszawa.
- Sprawozdanie Zarządu Okręgu, Koła Dawnych Harcerzy, Komend Chorągwi Harcerek i Harcerzy za rok 1938, Kraków 1939.
- Sprawozdanie Zarządu Okręgu, Koła Dawnych Harcerzy, komend chorągwi harcerek i harcerzy za rok 1938. (1939), Kraków.
- Statut Związku Harcerstwa Polskiego (1936). Warszawa.
- Szczepaniec, B. (1975). *Harcerska Drużyna Pogotowia (mps)*.
- Wiadomości Urzędowe (1939), 4.
- Wyczańska, K. (ed.) (1983). *Harcerki 1939-1945*. Warszawa.
- Zürn-Zahorski, Z. (1999). *Pogotowie Harcerek i Pogotowie Harcerzy we wrześniu 1939 roku*. Kraków.